

РЕЦЕНЗИЯ

от

чл.-кор. проф. дфн Мирослав Дачев

за

присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“

на проф. д-р Светлана Стойчева,

катедра „Световна култура“ в НАТФИЗ „Кр. Сарафов“

При оценяването на дисертационния труд на проф. Светлана Стойчева „Слово и образ – синхронии“ ще опитам да остана, доколкото е възможно, безпристрастен. Към самата тема на дисертацията ѝ обаче това едва ли е възможно. Повече от 30 години тя е средоточие и на множество мои текстове. Изследването на динамиката на отношенията между словото и образа и по-точно на начинините, по които тези две определящи културните процеси категории живеят заедно, се превърна в кауза за мен. И това, което изпитах, когато научих темата на дисертационния труд, бе преди всичко задоволство, че вещь познавач на литературните процеси като проф. Стойчева посяга смело към същата територия. Тя пристъпва с друга методологическа нагласа и е водена от други прозрения, но критическите сюжети, които предлага и заключенията, до които стига, са тържество на интерпретацията. С този труд познанието ни за словото, за образа и за техните безкрайни видими и невидими преплитания става още по-консолидирано. Очертана е дирята на още една Борхесова пътека в градината на словото и образа, чиито разклонения проф. Стойчева проследява в своя труд. Те са пропити от различна критическа тяга – в тях има и теоретични разсъждения по темата, и исторически екскурси, и поглед към културата в нейното наднационално измерение. И макар да преобладават детайлните вглеждания върху български автори, погледът на проф. Стойчева не е монолитно целеустремен и вгълбен, а диалогично дисеминиращ – винаги търсец *Другото* в успоредяването, в невидимото присъствие на образа в словото и на словото в образа. В крайна сметка със своя труд тя създава усещането за *необходимост от нови сетива* за четенето на случените и възможните диалози в модерната история на българската култура. Филтрите за този тип виждане са различни – в тях могат да се припознаят и литературоведи, и изкуствоведи, и културолози, но бъдете сигурни, че

рецептата на проф. Стойчева е предназначена само и единствено за интердисциплинарно и интертекстуално устроени хора, които няма да очертават удържащи граници пред своя критически дискурс, от страх да не прескочи установените научни прагове, а ще го оставят да броди, да вижда и описва дори онова, което е отвъд. Тук имаме единодушие: за словото, образа и техните безкрайни ризоматични отношения едва ли може да се мисли по друг начин.

***

В известен смисъл би било несправедливо да се каже, че проф. Стойчева сега открива тази тема. Нейният афинитет към диалога между словото и образа датира от доста години, но е изявяван спорадично, разфокусирано; някакси ad hoc и винаги по отношение на определени автори, които са успели да я провокират и по този начин (особено Николай Райнов и Сирак Скитник). Показвала го е в различни научни публикации през годините, част от които елегантно извиква като звучене и сега в дисертационния труд. Показва го и в методологията си на преподаване, особено видно в характерния за НАТФИЗ общообразователен модул „Световна култура“. И макар подобно нещо в никакакъв случай да не трябва да се отбелязва на последно място – това е прекалено видимо и в заглавието на една превръщаща се в знакова за Академията ежегодна конференция „Текст и изображение“. Първоначалното настояване върху заглавието, донякъде малко егоистично, беше мое, но човекът, който най-силно го прегърна и оттам насетне аргументирано понесе идеята и спомага конференцията да се реализира вече трета година е именно проф. Светлана Стойчева. Във всички нейни уводни думи към тази конференция темата „Слово [текст] и образ [изображение]“ се разгръща все по-смело. И така – до труда, който днес държим в ръцете си. Той е едновременно припомнящ (обединява и надгражда предходни нагласи и настоявания), но и търсец (поставя нови въпроси, като все по-открито фокусира темата). Реално това, което се случи през последната година, е, че проф. Стойчева ретроактивно огледа, фокусира и събра в едно концептуално цяло търсенията си през годините; подложи тази цялост на допълнително осмисляне и разбира се надгради, като предложи свой личен акцент върху вечната тема – *синхронията*.

***

Нещата, които най-вече искам да открия в тази рецензия, са не просто тези, които (ме) впечатляват в труда на проф. Стойчева, а онези от тях, които определено

намирам за приносни. Ще ги посоча последователно като тръгна от по-общото към отделните акценти, които съм успял да открия в нейния труд.

(1) Значимостта на *избора* на темата „Слово и образ“.

Най-напред, разбира се, трябва да бъде откроен именно изборът на темата в неговата сложност, комплексност и значимост. Взаимосвързаността на нещата в живота и изкуството често е разсичана от предпочитанията на отделни критически възгледи и/или научни парадигми. Така словото и изображението могат да функционират и като отделни вселени, всяка със своите закони и своите канонични (и неканонични) начини на представяне. Задълбоченото изучаване на едната от тях понякога рискува дори да пропусне да види другата, като често това е съзнателно отстраняване. За щастие има и случаи, когато подобни разсичания са преодолявани от желанието да се провиди заедността, а отгук и смисъла, който тя дава на едно подобно четене. Този тип четене се вълнува не от езиците в тяхната разделност, а от тяхната неразчлененост. Такъв тип четене ни предлага дисертационният труд на проф. Светлана Стойчева. Да мислиш един творец през призмата на подобна неразчлененост е предизвикателство, което, ако потърся аналогия чрез обединяваща фигура за литературата, театъра и киното, мога да препратя към едно познато решение на Дани Бойл. В неговия „Франкенщайн“ Бенедикт Къмбърбач и Джони Лий Милър разменят местата си в отделните постановки в представянето на Борис Франкенщайн и неговото Творение. Така във всеки един момент всеки от тях едновременно играе две роли, едната явно, а другата скрито. Приведените от проф. Стойчева аргументи в нейния труд убеждават в аналогията, че в българската култура (и особено в модерната) има творци, които не могат да бъдат изследвани по друг начин, освен с презумпцията за тази едновременна игра. Силните ѝ анализи демонстрират, че явното и скритото присъствие на следите на словото в образността и на образа в словесността са в основата на онова въздействие, което определени творби упражняват върху читателите/зрителите. Ето защо словото и образът трябва да се разглеждат **свързано**, а не отделно. Съвременното изследване на изкуствата изпитва необходимост от осветяването на множество подобни полилози – между отделни творци, но и в рамките на цялостното творчество на един и същи автор; между отделни изкуства, но и в рамките на едно и също изкуство. Изборът на тази тема е приносен за интердисциплинарните изследвания изобщо, но в Академия, в която изучаването на визуалния образ е издигнато на висота, е скрито настояване

върху рисковете от неизучаването на връзките със словото и опасността образът да бъде мислен в неговата изкуствена изолираност и самодостатъчност.

(2) Акцентът върху един специфичен ракурс на темата „Слово и образ“.

Този ракурс впечатлява както с избора, така и с разработването му. Това е *насочеността навътре* към един особен тип творци, които си служат едновременно с двата кода – изобразителния и словесния. Както отбелязва проф. Стойчева, тяхното творчество често се изучава поотделно, без изкуствоведите да навлизат в полето на литературното творчество на даден художник, и обратно – без литературоведите да включват в подхода си към писателя и изявите му на художник (традиционно се изключва и творчеството им за деца, ако има такова). Това вече определя структурата на нейната работа – точно такъв тип автори с това характерно *двойно усещане* ще изпълнят отделните глави в труда и до голяма степен това обяснява както избора на темите в дисертацията, така и подхода към тях.

Естетическото съзнание на автора, продължава проф. Стойчева, би следвало да се разглежда като *единно* и е любопитно кога в литературните си творби мисли като художник (един вид мисли визуално) и кога „разказвателно“ рисува; кога посяга към единия или другия код на изразяване, тоест, кога превключва от една семиотична система на друга; кога и защо автоиллюстрацията и иллюстрацията могат да се „отцепят“ от литературния текст и да заживеят самостоятелен живот в контекста само на едното изкуство; може ли да наблюдаваме „битки“ между вербалния и иконичния текст, включени в едно книжно тяло? Опитът за конструиране, четене и разбиране на тази **единност** за мен представлява приносен момент в дисертационния труд. Поставеният от проф. Стойчева акцент върху *двойното усещане* в творческия акт и върху изместването на изследователския интерес към **скрито единение на словото и образа** се откроява в множеството изследвания по темата слово и образ; допълва някои от водещите концепции, усилява тяхната рефлексия в научната общност и разбира се очаква последователи, които не се съмнявам, че ще последват някои от предизвикателствата на този труд.

(3) Обръщането към семиотиката при разглеждането на темата „Слово и образ“.

Макар изборът на темата „слово и образ“ сам по себе си да е значим и артикулирането му в съвременния критически дискурс да е особено важно, не е без

значение върху каква методологическа основа ще бъде положен този избор и с какви реторически нагласи ще бъде проведен. Проф. Стойчева демонстрира целеустременото си желание да мисли за извечния диалог между словото (текста) и образа (изображението) в изцяло **интердисциплинарен (интегрален) аспект**, като едновременно с това прави множество **семиотични** препратки в труда си, без те да са заявени изрично като методология. За миг си помислих дори, че тя работи с една **имплицитна семиотика** (в смисъла, който влага Умберто Еко в подобен подход), която прокарва непреднамерено в своя труд. Това е любопитно, тъй като семиотичната перспектива обикновено се използва най-вече от автори, трайно обвързани с нея или поне не прикриващи своя афинитет към семиотичната проблематика през годините. Случаят с проф. Стойчева определено не е такъв и аз адмираiram начина, по който го прави, тъй като тя отбелязва съвсем ясно и коректно мотивите си за това, а именно: *самото съществуване на темата я доближава до семиотичното, а не обратно*. Кое то всъщност е и основната причина толкова често и в ключови тези да прибегва до семиотичното.

Ще си позволя няколко примера от нейния труд, в които семиотиката, ведно с ключови понятия като *знак* и *код*, осмислят много от нейните наблюдения върху динамиката на отношенията между словото и образа.

Във въведението на дисертационния труд:

- „Естетическото съзнание на автора обаче би следвало да се разглежда като единно и е любопитно кога в литературните си творби мисли като художник (един вид мисли визуално) и кога „разказвателно“ рисува; кога посяга към единия или другия **код** на изразяване, тоест, кога **превключва от една семиотична система на друга**“ (с. 4).
- Най-сетне искам да покажа колко вдъхновяващ и увличащ може да бъде интердисциплинарният интегрален подход, включващ **семиотика**, естетика, философия, история на изкуствата и т.н. и най-вече – говоренето и практиката на „двуезичните“ (владеещите **езиковия код на две изкуства**), а също и на „повече-езичните“ творци (с. 5).

В [теоретичната глава] „За синхронните между словесния текст и визуалния образ“:

- Музиката не може да се „изговори“ докрай; изобразителното изкуство не може да се „ословеси“ абсолютно; не може да се „изрисуват“ словесните дълбочини на литературата. **Казано с езика на семиотиката, тяхната знаковост е различна**, което определя и тяхното можене/неможене по различен начин (с. 11).
- ... един възможен лингвистичен и **семиотичен подход към темата** (29-30).

В главата, посветена на Константин Величков:

- Феноменът Величков подсказва и още по-общи въпроси: възможно ли е един художник-писател да „забрави“, че е писател, когато рисува, и съответно да „забрави“, че е художник,

когато пише? **Кога има нужда да смени знаковата система**, т.е. да “превключи” от езика на художника на езика на писателя (и обратно)? (с. 44).

- Текстът и изображението тук изглеждат като две различни врати, през които се влиза, казано фигуративно, в едно и също пространство (**с езика на семиотиката може да се каже и така: означаващите са удвоени, означаемото – потъва по-дълбоко**) (с. 63).

В главата, посветена на Сирак Скитник:

- От особена важност е, че този автор **твори с двата кода** – вербалния и иконичния. Фактът на **сдвояване на двете знакови системи** в творчеството му често се забравя или просто не се използват ресурсите на факта (с. 78).

В главата, посветена на Николай Райнов:

- Винетки играят ролята и на илюстрация, иконографски обогатяваща/вписваща се в текста – изключителен шанс за **знаково успоредяване на текст и изображение** (с. 123).
- Комбинацията им изгражда **собствена знакова палитра (или „собствена семиотика“)** (с. 124).

В главата, посветена на Йордан Йовков:

- **Българските семиотици отдавна разработват знаковия свят на Йовков. Но дали природата на знаците му е една и съща? Йовков употребява „знаци” и „знаци... Единият е предметен знак, другият е декоративен.** Образният символизъм в творчеството на Йовков понякога може да се изрази точно чрез една словесна винетка в пейзажа. Тези, “**декоративни” знаци, устойчиви фигурални мотиви, нарекохме декоративни „сецесионни” жестове у Йовков.**” (с. 150).
- Тезите на мислители като Чарлз С. Пърс и Умберто Еко (относно откритостта на образа и интерпретацията) биха допълнили това философско поле и разкрили по-пълно **семиотичните и когнитивни залози на визуалното** във връзка с паметта и езика (с. 164).

Цитираните редове недвусмислено показват, че каквато и да е изначалната нагласа на проф. Стойчева към проблема, който я вълнува реално през целия ѝ изследователски път, **в настоящия момент тя вижда отношенията между словото и образа в още една възможна критическа перспектива, а именно - семиотичната.** Това е невидимото *Друго* на нейните търсения, които са я отвеждали и при разбирането на Николай Райнов, и на Сирак Скитник, и на модерната българска литература въобще още от зората ѝ след Освобождението. Не зная причината за подобно *обръщане* през последните години, дори не се лаская да мисля, че имам какъквото и да е принос за това, но вярвам, че съвместната ни работа по модула „Световна култура“ и изобщо семинарното и конферентното общуване в катедрата и в Академията дава още едно виждане към проблема, което позволява на семиотиката и знаковостта да изплуват сред възможните стратегии на четене. В крайна сметка резултатът е достатъчно убедителен и впечатлява с достигнатите прозрения по отношение на всички включени автори и процеси в дисертационния труд.

Проф. Стойчева, не зная доколко целенасочено, очертава и **нови възможни подстъпи към психологията на творчеството** чрез избория от нея подход. Това на свой ред пък пробужда позабравения спомен, че един от бащите на съвременната семиотика, Фердинанд дьо Сосюр, е свързвал безрезервно семиологията като проект именно с психологията...

(4) Синхронията.

Едновременно с избора на темата „слово и образ“ впечатлява идеята за **синхрония**, в която е положен диалогът между словото (текста) и образа (изображението). Това е заявено още на метаравнище, в самото заглавие на дисертационния труд. Твърде вероятно е тази идея да е породена от същината на самия модул „Световна култура“, където синхронността е водеща контекстуална особеност на четенето на културата в цялостната система на преподаване – и на българската култура (модул, разработен и воден основно от проф. Стойчева), и на световната (модули, в които тя активно участва и които са трудно мислими отвъд нейната експертиза).

На проблема за синхронията е отделена цялата първа глава в труда („За синхронията между словесния текст и визуалния образ“), но идеята се разстила и в интерпретациите на отделни автори в труда, особено при Николай Райнов и Емануил Попдимитров. Ето няколко откъса от дисертационния труд на проф. Стойчева, в които това е видимо:

- „Желанието за надникване в „чуждия двор“, образно казано, търсеното сближаване и търсените (или спонтанно осъществени) **синхронии** между езиците на изкуствата, или пък периодичната им смяна от един и същ творец (при условие, че владее езика на повече от едно изкуство). В следващите страници ще потърсим повече гледни точки към „**синхронията**“ и „синкретиките“ между изкуствата“ (с. 9; Уводна глава).
- „... в едно изследване на **синхронията между слово и образ** в литературата за деца“ (с. 26).
- „При изграждането на „Историята“ определено прозира не само изкуствоведското, но и теософско намерение на автора ѝ за историко-философски синтез на изкуствата в **синхронен и в диахронен план**, а също и за мисленето на техния исторически развой едновременно ретроспективно и проспективно“ (с. 110, в главата за Н. Райнов).

Синхронното изучаване на даден проблем е предизвикателство, което не влиза в разрез с диахронията (иначе казано не противоречи на идеята за исторически екскурси), а усилва виждането за моментните връзки между изкуствата и особено за явления и процеси, които са изтъкани от интердисциплинарност. Усещането за синхронност е мисловен Blow Up. Ако с машина на времето се пренесем за миг

във вторниците на Маларме, или – не знам до колко е по-просто като пожелание, но ми се струва по-близко – в едно от литературните кафенета в София от началото на 20. век – ще усетим не друго, а именно духа на синхроничното. Неговата кондензирана съкровеност в мига на събиранията на представители на различни изкуства на едно място, обменът на идеи, на изречени, недоизречени и премълчани, но усетени интенции впоследствие ражда отделните прояви на изкуствата. В реализацията си те изглеждат *отделни*, в родилния им миг те са *заедно*. Тук е прицелен синхроничният патос на проф. Стойчева и аз го разбирам и споделям напълно – тази заедност трябва да бъде изследвана, независимо дали протича в различни творчески съзнания, или в едно и също. Изписаните страници по този въпрос намирам за изключително важна и приносна част по темата слово и образ.

***

Като цяло трудът на проф. Стойчева очертава нови перспективи пред четенето на творби (автори), явления и процеси в изкуството и литературата. Към корпуса от успешни и влиятелни прочити през годините тя добавя нови интерпретации, обвързани с конкретни автори в изключително сполучливи контексти. Нейният труд определено усилва критическите постижения върху българската модерност (в лицето на Попдимитров, Райнов, Сирак Скитник), защото предлага оригинално осмисляне на „преводимостта“ между словесното и изобразителното начало, но и на изобразителното в самата словесност (синестезийното разпъване до музиката е заявено чрез Пенчо Славейков, но е постижимо и през Йовков). Едновременно с това наблюденията ѝ връщат назад към зората на новата българска литература (Величков), но и към успоредяване на модерните дискурси в поезията и прозата и на присъствието на поетичните конвенции в прозата чрез кодовете на изобразителното (Йовков). И всичко това отговаря на заявена в началото цел – да преосмисли творчества и авторски съдби, процеси и явления през силуетите на възможните полилози. Искам да покажа, настоява проф. Стойчева, колко вдъхновяващ и увличащ може да бъде интердисциплинарният интегрален подход, включващ семиотика, естетика, философия, история на изкуствата и т.н. и най-вече – говоренето и практиката на „двуезичните“ (владеещите езиковия код на две изкуства), а също и на „повече-езичните“ творци. И да, казвам го безпристрастно, вдъхновяващ и увличащ изглежда през написаните от нея страници. И дори прави въпросът за *разкъсването между езичите* да не изглежда толкова страшен.

***

Проф. Светлана Стойчева е име, достатъчно известно в средите на хората, занимаващи се с проблемите на словото, но и на тези, занимаващи се с проблемите на изображението. Трудът ѝ, уверен съм, ще даде и на едните и на другите удовлетвореност, но и ще амбицира нови изследователски посоки. Прецизно изпълнен, отговарящ на всички законови изисквания откъм количество публикации, достъпност, оригиналност и приноси, най-важните от които опитах да открия в своята рецензия. Нещо повече – това са приноси, които винаги стоят в зародиша на всяко оригинално впускане в определена научна парадигма. В територията на словото и образа този труд е *нейната карта* и вярвам, че за много от занимаващите се с българска култура изследователи тази карта ще бъде и техен сигурен достъп до дълбините на проблема. Всичко това ми дава пълното основание да заявя пред уважаемото жури, че проф. д-р Светлана Стойчева напълно заслужава научната степен „доктор на филологическите науки“, за което убедено ще гласувам.

***

Извън протокола ще си позволя и няколко по-лични думи. Проф. Светлана Стойчева съчетава в себе си (не зная, сигурно е трудно) отдадения преподавател, предпочитания научен ръководител, търсеция изследовател, умелия презентатор. Словото ѝ, устно и писмено, е винаги отдадено на каузите, за които се бори и които са свързани с желанието знанието да стига до колкото се може повече хора и това да ги прави по-добри. Това, освен всичко останало, я прави колега, на когото винаги можеш да разчиташ, но с една доза повече от допустимата жертвоготовност. Честно казано, бях загрижен, че така ще мине целият ѝ преподавателски и изследователски път и няма да дочакам дисертационния труд, който отдавна заслужаваше. Слава на Бога, че най-сетне отдели време и за себе си и ни представи труд, прицелен в толкова важен за разбирането на културата проблем. Така и катедра „Световна култура“, и едноименният модул, ще разполагат с още едно вдъхновяващо четиво, а и самата Светлана ще получи признание за нещо, което отдавна мълчаливо сме ѝ присъдили.